

COLLECTIO
IVRIDICA
VNIVERSITATIS
DEBRECENIENSIS
VI.

Szerkeszti

*Görgényi Ilona, Horváth M. Tamás,
Szabó Béla, Várnay Ernő*

A *Planum Tabulare* zálogjoga¹

I.

Az elmúlt időszak magánjog-történeti kutatásai egyre inkább igazolni látszanak, hogy a magyar jog számos sajátossága ellenére, melyek egyes egyedi jogintézményeiben, jogelveiben és a jogi kultúráltság egyes eltérő vonásaiban jelentek meg, egy tradicionálisan európai jogrendszer vonásait hordozta magán egész fejlődése során.²

Bebizonyosodott, hogy a középkorban és korai újkorban a magyar jogászoknak megvolt a tudásuk (iskolázottságuk és a rendelkezésükre álló könyvtárak révén) arra, hogy szükség szerint merítsenek a *ius commune* (és ezzel a római jog) kimeríthetetlen tárházából. A régebbi felfogással szemben ma már egyre kevésbé vitatható, hogy jogfejlődési sajátosságai ellenére a történeti Magyarország beletartozott az európai *ius commune* nagy érvényesülési területébe. A felmerülő jogi problémák jellege miatt nem lehetett ez másként.

Jelen tanulmány a magyar magánjog intézményei közül egy olyat kíván megközelíteni, melyről – jelentőségének megfelelően – viszonylag sokat írtak a múltban (gondolok itt a XIX. századi klasszikusok nagy magánjogi összefoglalásai mellett Ágoston Péter³ és Zalán Kornél⁴ műveire), és amely megfelelő méltatást kap a legújabb összefoglalásokban is.⁵ A zálogjogi megoldások tehát viszonylagosan ismertek a magyar jogtörténetben, és ez mondható el a – hazai bírói szokásjog fejlődésének egyik jelentős korszakát megjelenítő – *Planum Tabulare* zálogjogi szabályairól is. Ezen szabályok egy részének – az európai *ius commune* megoldásaihoz – közelítő jellege azonban

* CSc., dr. habil., egyetemi tanár, a Jogtörténeti Tanszék tanszékvezetője

¹ A tanulmány a Bónis György és Both Ödön halálának 20. évfordulója alkalmából Szegeden rendezett tudományos ülésen (2005. szeptember 24-én) elhangzott előadásom egyes fordulatoktól megtisztított, bővített és hivatkozásokkal ellátott szövegét tartalmazza, köszönettel a tudományos ülés rendezőinek.

² Vö. ZLINSZKY János, *A magyar jog tradicionálisan európai jog*, Jogtudományi Közlöny (1995), 5.

³ ÁGOSTON PÉTER, *A magyar zálogjog története*, Budapest, 1905.

⁴ ZALÁN Kornél, *A régi magyar zálogbirtok és mai jogunk*, Budapest, 1935.

⁵ BÉLA Gábor, *Magyar jogtörténet: A tradicionális jog*, Budapest, Pécs, 1999, 85-86., 109-111.

eddig csak feltételezve volt, tételes kimutatásra nem került. Jelen keretek is csak egyes szembeeső hasonlóságok kimutatására elegendők, a teljességre törekvés igényéről tudatosan lemondva.

II.

A tudományos kutatások jó része bizonyos prekonceptióból indul ki, mellyel a kutatók valamit cáfolni, illetve valamit bizonyítani akarnak. Persze az is előfordul, hogy a puskacső éppen visszájára sül el: a kutatónak vállalnia kell a prekonceptió megdőlésének veszélyét is.

A prekonceptió megfogalmazása előtt azonban indokolnunk kell a vizsgálat tárgyának kiválasztását: vagyis miért pont a *Planum Tabulare*?

Ez lehetne érzelmi szempontú válasz is: a *Planumot* kevésszer jelöljük meg rendi magánjogi ismereteink forrásaként, és – bátran kijelenthető – kevéssé is ismerjük. Természetesen Kelemen,⁶ Frank⁷ és Wenzel⁸ munkáin keresztül anyaga beszivárgott a későbbi jogi irodalomba, a rendi magánjog intézményeinek leírásába, de ma sincs még az őt megillető helyen (egyébként a Hármaskönyvről ugyanez mondható el). Nagy adóssága ez jogtörténetírásunknak.

Pedig Grosschmid éppen száz évvel ezelőtt is azt írta már: „*Különbözik pedig e munkálat tulajdonképpen egész törvénykönyv, a mennyiben az, mondhatjuk 990 paragrafusban mintegy magában foglalja az akkori, ugyyszólván egész élő hazai jogot, meg lévén neki az a jó tulajdonsága is, hogy nem száraz odavetett jogtételek alakjában beszél, hanem a tételt mindenütt indokolja is. Éppen ezért azt mondhatni, hogy nemcsak az akkori hazai jognak, de egyáltalában a jogtudománynak kimeríthetetlen kincsbányája, s csak féltani lehet, hogy mai jogtudományunk nagyon is el lévén foglalva, a rohamosan egymásra tornyosuló új meg új jogi kérdésekkel, ezen munkálatnak a művelésére, a melyben ugyyszólván mint Californiában gazdátlanul hever a szellemi kincseknek aránya és ezüstje, nagyobb gondot nem fordíthat.*”⁹ Meg kell tehát ismernünk a *Planumot*.

Mit tanítok-tanítunk a *Planum Tabulareról*? Degré Alajos fiatalkori tanulmánya¹⁰ óta (talán) tisztában vagyunk a gyűjtemény keletkezés-történetével és jogforrási jellegével: az e néven emlegetett több mint ezer felsőbbírási

⁶ *Institutiones juris Hungarici privati quas elucubratus est nobilis Hungarus galadiensis Emericus KELEMEN*, Budae, s.a.

⁷ FRANK Ignác, *A közigazgatás törvénye Magyarbanban I-II.*, Buda, 1846.

⁸ WENZEL Gusztáv, *A magyar és erdélyi magánjog rendszere I-II.*, Buda, 1863-1864.

⁹ GROSSCHMID Béni, *Magánjogi előadások: Jogszabálytan*, Budapest, 1905, 724.

¹⁰ DEGRÉ Alajos, *A Planum Tabulare keletkezésével kapcsolatos kérdések* = Uő., Válogatott jogtörténeti tanulmányok, szerk. MIÉZLY Barna, Budapest, 2004.

döntvényt tartalmazó gyűjtemény Mária Terézia nagyszabású jogi reformcsomagjának része volt, s elsődlegesen a megyékben esetlegesen fellépő bírói önkény kiküszöbölését tűzte ki célul, ugyanakkor a széthullás felé induló magánjogi jogegységnek a megőrzését¹¹ és az alkalmazott szokásjog szükséges írásba foglalását is megkívánta – a maga módján – valósítani.¹²

Az összeállítók (Niczky Kristóf hétszemélynök,¹³ Vörös Antal országbírói ítélmester és Kelcz József személynöki ítélmester,¹⁴ Mária Terézia bizalmi embereiként) jelentős ráhatással voltak az összeállított anyag tartalmára. Az elemzett ítéletben megtalálható jogelvet ugyanis nagyon különböző eredménnyel lehet néhány soros döntvénné átalakítani, s ebben nagy szerepet kaphatott az összeállítók tudása, vagyis jogi képzettsége.¹⁵ Degré szerint egyébként is óvatosan kell kezelnünk a *Planumot*, mert a hármas bizottságot „*idegen szempontok is vezérelhették.*”¹⁶

Ráadásul nincs annak nyoma, hogy – az eredeti tervek szerint – a Kúriának megküldött szövegváltozatot valóban megtárgyalta volna a két tábla. S Degré a királynői megerősítésnek sem találta nyomát a múlt század harmincas éveiben.¹⁷ A gyűjtemény kinyomatlanul maradt csaknem harminc évig.

Bár célként megfogalmazódott, de Mária Terézia és közvetlen utódai alatt a döntvénytár nem válhatott jogforrássá, nem befolyásolhatta az alsó bíróságok ítélkezési gyakorlatát. Az 1790 utáni reformtervezetek elkészítése során természetesen jelentős szerepet kapott, mint azt a *Planum* és az újabban

¹¹ „... azért is, minthogy ez a' Munka a' kegyelmes Parantsolat szerint a' Törvényszékeknek kormányul leendő szolgálatra rendeltetett, ezeket is minden további késedelem nélkül összeszedtük.” – Czövek István fordítása. Vö. *Planum Tabulare vagy a királyi kúriának végzései mellyeket ama' boldog emlékezetű Maria Therésia császárné és Magyar országnak királynéja által e' végre kinevezett N.M. kikiüldöttség össze és rendbeszedett 1769. esztendőben – most pedig magyar és deák nyelveken kiadta CZÖVEK István tabuláris prokátor*, Budán, 1825.

¹² DEGRÉ Alajos, *i.m.*, 293.

¹³ Legteljesebb életrajzakként lásd SZENTKILÁRAY Jenő, *Gróf Niczky Kristóf* = Magyar Helikon: Nemes magyar államférfiak életrajz-gyűjteménye, szerk. HELMÁR Ágost, MANGOLD Lajos, Pozsony, Budapest, 1886, 1-32.

¹⁴ 1760-ban a dunántúli kerületi táblánál szegények ügyésze, 1770-ben személynöki ítélmester. Vö. NAGY Iván, *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal*, Pest, 1860, (újranyomva: Budapest, 1987.), VI., 163.; Neve alatt fennmaradt kézirat: *Planum praejudiciorum Curialium, in MS. sub praes. Com. Christoph. Niczky compilatum 1770. Cynosura item ejusdem*. SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái.*; Később kancelláriai tanácsos és II. József alatt Hont vármegye főispáni helytartója. Vö. BOROVSKY Samu, *Magyarország vármegyéi és városai: hont vármegye és Selmezbánya sz. kir. város*, 374.

¹⁵ Ennek teret engedett maga a feladat is: „... a' magok Jegyzéseikkel ha némelhyek előadnák magokat, beadni tesszen.”

¹⁶ DEGRÉ Alajos, *i.m.*, 293.

¹⁷ DEGRÉ Alajos, *i.m.*, 295-296.

feldolgozott 1795. évi magánjogi tervezetek¹⁸ zálogjogi rendelkezéseinek elvi egybecsengése is alátámasztja.

Jogi ismeretforrásként csak 1800 után számolhatunk vele, ekkortól fejthette ki csak „*Werbőczyével mérhető*”¹⁹ hatását jogtörténetünkben. Egy nemzedéken belül a *Planum* elvei teljesen meghódították jogi irodalmunkat.

Sajátos szerkezetével kapcsolatban elmondhatjuk, hogy a döntvényekben megjelenő anyagi jogot az elsőfolyamodású bírósági hatáskörök szerint felosztó rendszerezésének elve nagyon hasonlít a római *praetor edictuma*, valamint a *Digesta* esetlegesnek tűnő – az egyes azonos célú kereseteket egy cím alá véve tárgyaló – rendszerezési módjához. E tekintetben a bizottság szakított a hagyományos magánjogi rendszerrel, s ez a mód visszaköszön például a Frank Ignácznak a *Planumot* erősen figyelembe vevő munkájában is, hisz a magán- és perjog dogmatikus kérdéseinek tárgyalása mellett az egyes perekre vonatkozó részletkérdéseket a *Planum* rendszerében tárgyalja „*Közígaszágá*”-nak második részében.²⁰

Ugyanakkor – elsősorban feltételezésekre, de korántsem tételes vizsgálatokra hagyatkozva – tanítom a *Planum*tól azt is, hogy bár már korábban is a bíraskodás volt hivatott kitölteni azokat a hézagokat és tökéletlenségeket, melyeket a Werbőczy utáni hazai magánjogi jogalkotás – helyesebben annak hiánya – felmutatott,²¹ de országosan egységes (a Werbőczy által feldolgozott kérdéseken túlmutató) bírói joggyakorlatról sokáig nem beszélhetünk. A magyar jogtörténet álláspontja szerint éppen a *Planum Tabulare* döntvényeiben kellett volna megvalósulnia a kétes magánjogi jogszabályok tisztázásának, valamint a törvények és a szokásjog által nyitva hagyott elvi kérdések eldöntésének.²²

A *Planum Tabulare* értékeléséhez tudnunk kell, hogy a bírának – a korabeli források által visszaigazolt, évszázadokra visszamenő magyarországi felfogás szerint – kötelességük volt a joghézagokat saját természetes jogérzetük illetve azon megoldások alapján feloldani, melyek egy részét a *ius imperiale (ius commune)* – mint *naturalis ratio* – nyújtotta. A jogszolgáltatásban ily módon keletkező természetes egyenetlenségeket – az igazságszolgáltatás szervezeti rendezése után – a legfelső fellebbvezési bíróságnak kellett kiegyenlítenie. Ezt valósította

¹⁸ HOMOKI-NAGY Mária, *Az 1795. évi magánjogi tervezetek*, Szeged, 2004.

¹⁹ DEGRÉ Alajos, *i.m.*, 296.

²⁰ DEGRÉ Alajos, *i.m.*, 297. FRANK Ignác, *Közígaszág törvénye Magyarban II/1*, Buda, 1846, 557-576.

²¹ ZLINSZKY János, *Die Rolle der Gerichtsbarkeit in der Gestaltung des ungarischen Privatrechts vom 16. bis zum 20. Jahrhundert*, *Ius Commune* 10 (1983), 49-68.

²² DEGRÉ Alajos, *i.m.*, 292.

meg a *Planum Tabulare*, melyet aztán magángyűjteményekkel folytattak a következő évszázadban is.²³

És végre – ennyi bevezető után – a prekoncepció:

Tanítom hallgatóimnak, hogy ha a *Planum Tabulare* joganyagát megvizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy minden jogterület szabályai között találkozunk a *ius commune* elveivel. A gyűjtemény jól tükrözi a *naturalis ratio*val megegyező *ius commune*-szabályok meghonosodását. Mind az eljárási, mind a személyi, öröklési, dologi és kötelmi jogban felhozhatók olyan szabályok melyek kifejezetten a római jogra, a *ius communera* vezethetők vissza.

És ez talán a *Planum* zálogjogán keresztül be is mutatható, mivel a szabályok jól körülhatárolható, jelentős intézményt írnak le, amelynek kifejezett magyar sajátosságai vannak, de ugyanakkor lehetőséget engedhetnének esetleg a – XVIII. század viszonylagos gazdasági fellendülése és a hitelviszonyok felé kacsintgatás hatására beszivárgó – külső behatások érvényesülésének a kimutatására is.

III.

Mit olvashatunk hát a zálogjogról a *Planum*ban?

Három külön fejezetben (a záloglevél feltételeinek érvénytelenítését célzó keresetek, a több vármegyében fekvő zálogos ingatlanok kiváltását célzó keresetek, a vármegyei zálogos ingatlanok)²⁴ foglalkoznak az összeállítók a zálogot érintő perekkel, összesen 73 döntvényben (melyek közül négy tulajdonképpen nem is szoros értelemben zálog-tárgyú). De ezen kívül még legalább hatvan döntvényben kerül érintésre a téma: a *Planum Tabulare* döntvényeinek egyhatede tehát a zálogról, szinte kivétel nélkül az ingatlan kézizálogról szól.

Nem meglepő, hogy a jogszabályi absztrakció sajátos szakaszában (mintegy félúton) leledző döntvények között elenyésző kisebbségben találhatunk az ingatlan jelzáloggal foglalkozó döntések. Annak ellenére így van ez, hogy bár a *Planum* túlnyomóan a nemesség jogát tartalmazza, de a városi polgárság jogát ebbe szinte beolvaszítja, s így a városi hitelviszonyokat támogató

²³ A magángyűjteményekre lásd ZLINSZKY János, SZABÓ Béla, *Ungarn = Gedruckte Quellen der Rechtssprechung in Europa (1800-1945)*, Hg. Filippo RANIERI, Frankfurt am Main, 1992, 956-957.

²⁴ *Ad Invalidationem Conditionum Pignoratitiarum – Ad reuolutionem Pignorum in diversis Comitatus existentium – Pignorum in comitatibus.*

jelzálog²⁵ nagyobb jelentőségre is juthatott volna. Eddigi tudásom szerint kifejezetten csak két döntvény említi a jogi konstrukciót (777 – „*pro speciali hypotheca obligata*,” 796 – „*si creditor selectivam sibi obligatam*”), melyek közül az egyik a maga primitívtségében (az ingatlan kézizálog szabályainak teljesen megfelelően és köznyilvánosság híján) a jelzálogos hitelező feladatává teszi, hogy felszólaljon, ha az adós harmadik személynek akarná „örökvallani” az ingatlant.²⁶

Egyébiránt a *Planum* szóhasználata – hasonlóan a *ius commune* (és a kései római jog) forrásaihoz – nem tesz különbséget a *pignus* és *hypotheca* megjelölés között. A nyugati gyakorlat szerint azonban a *pignus* megjelölés a kézizálogot, elsősorban az ingó kézizálogot jelölte, míg a *hypotheca* mindenképp a jelzálogot, elsősorban az ingatlan jelzálogot jelentette.²⁷ Huszty tudományos alapon a megkülönböztetést még tartja,²⁸ a *Planum* azonban ebben következetlenebb és szinonimaként – sokszor nem szerencsésen – használja a két fogalmat. Az al-kézizálogosok például *sub Hypothecarios*²⁹, az alzálogba adás *subin hypothecatio*.³⁰ Érdekeség, hogy egy helyen a szóhasználat következetlensége még Czövek Istvánt, a *Planum* magyarra ültetőjét is „*kiaakaszja*,” hiszen a fordításában „*kiszól*”: „*Hypothecarios* jobb *Pignoratitii*.”³¹

A döntvények túlnyomó többsége tehát az ingatlan kézizáloggal foglalkozik, annak részletszabályait fekteti le. Most azonban csak rövid áttekintésre, illetve néhány kérdéskör kiemelésére van lehetőségem. Az ingatlan kézizáloggal kapcsolatos legfontosabb anyagi tanok tekintetében a legújabbak közül Homoki-Nagy Mária két utolsó nagyobb munkájában a záloggal kapcsolatos – a tárgyalási tradíciókat követő, modern nyelven és a részletekbe nem bocsátkozhatón nagy pontossággal megfogalmazott – néhány oldalaira kell utaltam az olvasót.³² Illetve megemlítem Frank jóval nehezebben kezelhető „*Közgazsága*”-t, ahol a tematikus előadás megfelelően (s csaknem minden szóba

²⁵ Vö. HOMOKI-NAGY, *A magyar magánjog...*, i.m., 100.

²⁶ „... *verum Creditor incubuisset Emptorem eatenus edocere, et securitati suae tempestive consulere...*” PT. 777.

²⁷ Helmut COING, *Europäisches Privatrecht I. 1500-1800*, München, 1985, 322.

²⁸ „... *tum quia pignus interventu rei contrahitur, et neque nudo consensu, neque verbis aut literis absque rei traditione constituitur; hypotheca vero nuda conventionione perficitur, velut titulo de venditione uberius apparebit; tum quod materia pignoris sint tantum res mobiles, hypothecae vero mobiles aequae, ac immobiles...*” Vö. HUSZTY II. 12. 1.

²⁹ PT. 566.

³⁰ PT. 584.

³¹ PT. 75. Vö. CZÖVEK, i.m., 24.

³² HOMOKI-NAGY Mária, *A magyar magánjog történetének vázlatja*, Szeged, 2001, 99-103.; UŐ., *Az 1795. évi magánjogi tervezetek*, Szeged, 2004, 180-193, 272-277.

jöhető döntvényre kiterjedően) alá van támasztva a döntvényekre való hivatkozással.³³

Bónis (Frankra visszavezethető) tankönyvi megfogalmazása szerint a zálog nem más, mint adósság miatt lekötött és átadott jószág, amely a hitelező jogát kifelé láthatóan biztosítja, s amely ideig tartó lehetőséget biztosít a zálogbirtokosnak, hogy a telek jövedelmét húzhassa, tekintet nélkül arra, ha az a kamat összegénél nagyobb lenne.³⁴ A régi magyar szerződéses zálog tehát hallgatólagos *pactum antichreticum*mal összekapcsolat ingatlan kézizálog.

Ez teljesen megfelel egyébként a korabeli közös jogi felfogásnak, melynek koraújkori írói megengedettnek tekintik az *antichresist*, és azt az irodalomban behatóan elemzik is.³⁵ A sok – Werbőczynél is már megtalálható – eltérő szabály mellett ebben az összefüggésben tehát teljes egybecsengés van a magyar és európai felfogás között. Annak ellenére így van ez, hogy Werbőczy köztudottan nagyon élesen kikel az antichretikus jellegű záloggal szemben: „*Ambár zálogos jószágokat nem csak bírni és kezelni kárbozatos és az üdvösséggel ellenkező dolog, hanem róluk még valamit írni is szörnyűségesnek látszik; mivel mégis a római császári és polgári törvények megengedik használatát, sőt tulajdon országunkban és az alávetett részekben is nagyon elbarapózott ez a veszedelmes gyakorlat ... azért jónak láttam együtt az elzálogosítás módjáról egyet-mást elmondani.*”³⁶ Werbőczy – mint sok más intézmény esetén – ebben a körben is reformálni akart: a zálogügylet uzsorás jellegét akarta kiküszöbölni.³⁷ Ugyanis a középkor folyamán – az európai szabályokhoz hasonlóan – nálunk is az a formája terjedt el az ingatlan jelzálognak, amely lehetővé teszi, hogy az ingatlan használatából származó hasznokat a záloghitelező a kamatok fejében megtarthassa. Werbőczy ezzel szemben azt javasolta, hogy a hasznokat a tőke törlesztésére tudják be. Werbőczy ezen javaslatát azonban a joggyakorlat nem fogadta el,³⁸ hanem maradt a tudós jogok, a *ius commune* álláspontján. S természetesen ez a *Planum*hoz vezető ítélkezési gyakorlat és az összeállítók szemlélete is, akik – megingathatatlan elvről lévén szó – egyetlen döntvényben sem utalnak vissza a kérdésre: egyértelműnek veszik, hogy a zálogbirtokos a jószág összes gyümölcseit és hasznait – a rendkívülieket is – húzhatja.³⁹

³³ FRANK Ignác, *Közjogászág...I., i.m.*, 365-374. és 666- 670.

³⁴ BÓNIS György, *Magyar jogtörténet I-II*, Kolozsvár, 1942, 205.

³⁵ Helmut COING I, *i.m.*, 323.

³⁶ „*Et quanquam jura possessionaria impignoratitia nedum possidere aut gubernare damnabile, salutique contrarium, verum etiam aliquid de illis scribere, formidabile videatur; quoniam tamen leges imperiales atque civiles ejus usum admittunt, ideo in hoc regno, partibusque sibi subjectis, usus iste perniciosus multum involvit... Propter quod de pignoratitionis ipsius modo et vigore pauca hic subnectenda statui.*” *Tripartitum* I. 80.

³⁷ ZALÁN Kornél, *i.m.*, 49-50.

³⁸ ZALÁN Kornél, *i.m.*, 50.; ÁGOSTON Péter, *i.m.*, 41.

³⁹ ZALÁN Kornél, *i.m.*, 52. és 54.

A keresetekben való gondolkodásnak megfelelően a *Planum*ban három kereset köré csoportosulnak a zálogbirtokkal kapcsolatos szabályok:

- a zálog átvételére (*ad transvestitionem pignoris*) szóló kereset, mellyel az az osztályos atyafi élhetett, akit nem kínáltak meg az előzálogbavételi joggal;
- a zálogszerződésben megfogalmazott feltételek érvénytelenítése (*ad invalidationem conditionum pignoratituum*) iránti perek – a Királyi Tábla elé tartozva;
- valamint a zálog visszaváltásával kapcsolatos perek (*ad reuotionem pignorum*), melyeket attól függően, hogy a zálogbirtokok több vármegyében vagy egy azonos vármegyében feküdtek, a Királyi Tábla, illetve az adott vármegye bírósága előtt kellett kezdeményezni.

A speciális zálogjogi fejezetek döntvényeiben – ugyanúgy, mint általában – természetesen keverednek az anyagi és eljárásjogi elvek. Utóbbiak között elsősorban az illetékességi kérdések, a bizonyítási kötelezettséggel kapcsolatos elvek, valamint az okirati bizonyítás szabályai⁴⁰ hangsúlyosak.

A három kereset közül a visszaváltási kereset van természetesen a leginkább körülbástyázva, ennek keretében fogalmazódnak meg a zálogjog tartalmát meghatározó elvek, illetve a felek jogai és kötelességei. Ebből a szempontból érdekes, hogy a döntvények túlnyomó többsége a zálogbirtokos visszaváltással kapcsolatos kötelezettségeit és egyúttal a visszaváltó tulajdonos jogait taglalja, ami azt is mutatja, hogy a zálogbirtokos erős pozícióban volt, és a tulajdonos jogainak körülírására égető szükség lehetett a visszaváltás zavartalan, valamint a törvényes és szokásjogi szabályoknak megfelelő lebonyolítása érdekében.⁴¹ A tulajdonos egyetlen joga tulajdonképpen a soha el nem évülő visszaváltási lehetőségben testesült meg: esetleges sérelmeit ekkor tehette szóvá, léphetett fel követeléssel a zálogbirtokossal szemben, lefogva jogos követeléseinek ellenértékét a zálogösszegeből az elszámolás (*liquidatio*) során.

Érdekes ellentmondást találunk a döntvényekben a jogviszony keletkeztető aktusa, valamint a szerződés jellege tekintetében. Az egyik döntvény szerint „*a regula szerint a Zálog a költsön adónak, és elfogadónak megegyezéseikkel meggy tökéletességre,*” amely megegyezés igazolására magánokiratok, urbáriumok és összeírások nem elégségesek, mondja az egyik döntés.⁴² Ugyanakkor a 32 év előtti régi zálogok esetében „*nem elégséges előmutatni a régi Zálogos-Leveleket, hanem a*

⁴⁰ PT. 978.: „*Urbaria, Conscriptiones, aliaque idgenus domestica Instrumenta ad probandum Pignus non sufficiunt, quia Pignus regulariter mutuo dantis, et recipientis consensu perficitur, qui consensus per familia domestica Instrumenta tamquam omni authentia, et legali solemnitate destituta, adeoque requisitam in Jure probam non praestantia, doceri nequit.*”

⁴¹ ZALÁN Kornél, *l.m.*, 58.

⁴² PT. 978. (fentebb)

Zálognak valóságát, vagy következésbe menetelét kell megmutatni ... mert vagynak sok olyan régi és elavult Zálogok, a melyek csak a puszta papíron maradtak, és a jószágoknak valóságos által adása által, soha valóságos következésbe nem mentek.” Ütközik tehát a réal- és a konszenzuál szerződési jelleg.⁴³

A *Planum* több, különböző szempontból közelítő döntvénye kimondja, hogy minden olyan szerződéses rendelkezés, amely a visszaváltási jog gyakorlását megnehezítené érvénytelen,⁴⁴ illetve lehetetlen, hogy az ilyen feltételek miatti megtámadási jogról az elzálogosító lemondjon.⁴⁵ A felek jogi pozíciója közötti paritás megvalósítására, a méltányossági elv érvényesülésére tehát a visszaváltási eljárás adott lehetőséget.

A visszaváltási kereset körében merül fel több döntvényben tárgyalva a zálogbirtokos alzálogba adási joga (*subimpignoratio, subin hypothecatio*).⁴⁶ Ez – elvileg – akárhány fokon keresztül megismétlődhetne. Ebben a körben a *ius commune* értelmében vett *confusio* szabályai érvényesülnek akkor, ha az egyik (al)zálogos valamely jogcímen tulajdont szerez a zálogtárgyon, s így megszerzi a visszaváltási jogot, mivel a zálogba adó helyébe lép. Vele szemben ekkortól minden – akár korábbi – zálogbirtokos is későbbinek tekintendő, és valamennyiük visszaváltási joga elenyészik. Ugyanakkor a tulajdonos-zálogbirtokos visszaváltási joga megáll valamennyi későbbinek tekintett zálogbirtokossal szemben.⁴⁷

Szintén régi római jogi elvet fedezhetünk fel abban a döntvényben, amely lehetőséget kínál a zálogbirtokosnak, hogy a visszaváltási eljárás során – bár főszabályként a zálogszerződésben megjelölt összeget kell visszafizetnie – az elzálogosításkor ténylegesen átadott összeget legyen köteles megtéríteni.⁴⁸ Nem

⁴³ PT. 983.: „*In antiquis Pignoribus non sufficit producere veteres Literas Pignoratitias, verum realitas, seu effectus Pignoris doceri debet, praesertim si tam ante, quam post emanationem talium Pignoratitiarum Bonum Actionale per alios possessum fuisse eveniat, quia dantur multa talia antiqua, et obsoleta Pignora, quae in pura charta substituerunt, et per realem Bonorum traditionem nunquam in effectum deducta sunt.*”

⁴⁴ PT. 546.: „*Pari ratione illegalis conditio est huiusmodi, ut non prius Bonum remittatur, quam restantiae apud Colonos haerentes per Proprietarium refundatur, possent enim studiosa opera ejusmodi Pignoratitii Possessores ita accumulari, ut summe difficilis, vel plane impossibilis redderetur retributionis modus.*”

⁴⁵ PT. 538.: „*Esto in Pignoratitii Contractibus vincularis poenae etiam ad Successores casum in eum, si contra conditiones illegales agerent, vel Pignus recipientem evincere nollent, aut non possent, extensa sit, tamen ideo, quod Successor agat ad invalidationem, eidem poena vincularis dictari non solet, quia Judicis auctoritatem implorare impune licet, conditio praeterea illa, praecipue quoad Successores velut illegalis pro non adjecta reputatur.*”

⁴⁶ PT. 967.: „*Si possessor praestendi Pignoris quoad Bona Actionalia praepignus doceat, absolvi debet, quia in tali casu Bonis ad manus haereditarias redeuntibus, posterior Subin hypothecatio snaptae cessat.*”

⁴⁷ ZALÁN Kornél, *i.m.*, 68.

⁴⁸ PT. 549.: „*Actione per Proprietarium ad invalidationem Contractus Pignoratitii, ex fraude, et dolo mota, quamvis remonstratur, quod Pignoratitius Possessor tales etiam titulo revindicationis ejusmodi Bonorum penes Cessionem Proprietarii erogatas Summae Contractui Pignoratitio includi fecerit, quae vel effectivae non impensae, vel per Proprietarium depuratae jam antea erant...*”

nehéz észrevenni az *exceptio non numeratae pecuniae* római lehetőségével kapcsolatos rokonságot.

Ha a visszaadásra perelt zálogbirtokos, akit megkínáltak a teljes zálogösszeggel, nem bocsátja vissza a jószágot, egész követelését elveszti (1638: 29. tc.),⁴⁹ s ha makacsol a perben, akkor a zálogösszeg felvételének idejére visszamenően a gyümölcsök és jövedelmek visszafizetésére ítélik.⁵⁰

A *Planum* által követett gyakorlat – tükrözve a magyar zálogjog középkorias jellegét – követi a középkori közös jogban érvényesülő azon elvet, mely szerint a zálogtárgy *vis maior* általi romlásának veszélyét a zálogbirtokos viseli.⁵¹ ha a zálogviszony fennállta alatt, a zálogbirtokos birtoklása idején az ingatlan egy része akár *vis maior* folytán is elvész vagy megsemmisül, a visszaváltási eljárás során a zálogos csak az arányosan leszállított zálogösszegre tarthat igényt.⁵² (A korabeli *ius commune*-irodalom – ezzel szemben – már azt képviselte, hogy annak ellenére, hogy a zálogtárgyat a hitelező birtokolja, a veszélyt a tulajdonos viseli.⁵³) A korábbi irodalom a magyar zálogjog ezen jelenségét azzal magyarázta, hogy a zálogbirtokot a korabeli gyakorlat a tulajdon egy nemének tartotta, tagadva a zálog biztosítéki, mellékszerződési jellegét.⁵⁴

Megfeleltek ugyanakkor a korabeli európai elveknek a zálogtárgyat visszaszolgáltató zálogbirtokos beruházások megtérítésével kapcsolatos

⁴⁹ PT. 979.: „Possessor Pigneratitius intuitu remittendi Pignoris cum integrali Summa Judicialiter admonitus, illud remittere detractans, et huius renitentiae suae legalem rationem non assignans, in amissione Summae convinci solet, justum enim est, ut talis malae fidei Possessor Lege damnatam Faenerationem suam juxta Articulum 29. 1638. propriae pecuniae amissione expiet.”

⁵⁰ PT. 975.: „Si Proprietarius Pignus reluens, Possessori integram Summam deponat, subsequenter vero eveniat, quod Pignus in sua integritate remissum non sit, tunc Possessor non tantum in remissione restantis Boni, sed etiam in refusione fructuum a tempore levatae integralis Summae ex bonis retentis perceptorum, convinci solet, quia ipsi Naturali aequitati adversatur, ut Possessor tam Boni quam vero pecuniae fructuum, retineat, taliterque dupliciter beneficietur, alet vero utroque carens, duplex maleficium reportet...”

PT. 977.: „Possessor Pigneratius praemissa Admonitione planum, et manifestum Pignus non remittens, quin imo Lege vetitis tergiversationibus Processum protrahens, atque adeo nullam legalem non remissionis rationem assignans, refusione fructuum obnoxiiatur, quia incidit in Notam Faenerationis Titulo 71. 2^{ta} damnatae.”

⁵¹ A középkori jogtudósok ezt azzal magyarázták, hogy a hitelező a dolgot teljesítés helyett tartotta magánál. Vö. Helmut COING, *i.m.*, 328-329.

⁵² PT. 969.: „Si medio Pignoratitii possessorii tempore, ex Pignore aliquid avulsum est, adeoque illud in sua integritate reddi non possit, tunc a proportione sit defalcatio ex Summa pignoratitia, neque enim praetendi potest, ut Summa toti Bono inhaerens pro aliqua ejusdem parte integraliter deponatur.” Vö. 1795-ös tervezet XL. Articulus 2. HOMOKI-NAGY Mária, *Az 1795. évi... i.m.*, 191. és 275.; PT. 980.: „... praeterea quem admodum Melioratines Pignoratitio Possessori, ita deteriorationes sub tali possessorio evenientes, Proprietario compensari solent, quia Bona Pignoratitia debent in illo statu redire ad Proprietarium, in quo Pignori locata sunt.”

⁵³ Helmut COING, *i.m.*, 328-329.

⁵⁴ GROSSCHMID Béni, *Werböczy és az angol jog*, Budapest, 1928, 40.

lehetőségei. A zálogbirtokos nem volt köteles a telket jobb állapotban visszaadni, mint amilyenben kapta, ugyanakkor a visszaváltó tulajdonos számára hasznos beruházásai megtérítését is igényelhetette, de ezen igényei mégsem ölthettek olyan mértéket, ami a visszaváltást jelentős mértékben megnehezítette volna.⁵⁵ Annak ellenére, hogy a *Planum* a megtérítendő beruházások tekintetében nem fogalmaz feltétlenül egyértelműen, a gazdag kazuisztikából – amely nem feltétlenül a zálogos perekkel kapcsolatos fejezetben kap helyet⁵⁶ – arra következtethetünk, hogy az állagfenntartásra fordított „szükséges” beruházások – valószínűleg a hosszú jogviszony miatt – nem kerültek megtérítésre (például épületjavítások⁵⁷). A visszabocsátáskor a megváltó hasznaként jelentkező épületekért a zálogbirtokos akkor számíthatott fel megtérítést, ha a zálogszerződésben nem volt külön szó az építési lehetőségről, ugyanakkor a nem feltétlenül szükséges új építkezések költségeit nem számíthatta fel. Ebben az esetben viszont *ius tollendi* illette meg a többi épület megrongálása nélkül elválasztható építőanyagra. A döntés oka, hogy a zálogbirtokost megakadályozza abban, hogy oly mértékben megterhelje az ingatlant, ami a szegényebb sorsú tulajdonos számára aránytalanul nehezé tenné a megváltást.⁵⁸ Ha külön engedélyt kapott az építkezésre a zálogos, akkor is csak a hasznosnak tekintendő épületek ellenértékét térítheti meg. Megtérítendő hasznos beruházásnak minősült a jószág jobbágyokkal való betelepítése,⁵⁹ valamint a jószág jogi helyzetét tisztázó perek perköltsége is.⁶⁰

⁵⁵ PT. 246.: „*Admissa Pignoratitiis, et Arendatitiis Literis aedificandi in Bonis facultate, si Pignoratitiis possessor Hortum plantari curet, aestimatio pretii ab utilitate solum ex plantatis arboribus, aliisque fructiferis arbustis proveniente cum suppuratione necessariorum in illius conversationem impensarum erui debet, Pignoratitiis enim possessor non nisi in quantum aedificia, et plantationes utiles posuit, sumptuum recompensam praetendere potest, nam si quavis aedificia, et plantationes non spectata earum utilitate compensari per Proprietarium deberent, daretur campus Pignoratitiis possessoribus ita Proprietariorum Bona gravandi, ut hi ob excessiva, quae Pignoratitiis superinduceret onera, vix haereditates suas adire possent.*”

⁵⁶ *De aestimatione.*

⁵⁷ PT. 242.: „*Aedificiorum reparaciones medio possessorii tempore factae, distinctim aestimari, et compensari non solent, quia tales possessoribus incumbunt, et alioquin aedificia occasione Executionis in illo, quo reperiuntur statu, aestimari consueverunt, adeoque ejusmodi sub possessorio factarum reparacionum valor summae aestimationis executionaliter peractae jam inest.*”

⁵⁸ PT. 587.: „*Proprietarius ad relevationem Pignoris procedens, si probet, occasione impignorationis Bonorum necessaria, et utilia aedificia adfuisse, nova vero ponendi facultatem Pignoratitio Possessori attributam baud esse; tunc illa, quae Pignoratitiis noviter erexit, refundere non tenetur; quia alias si ad ejusmodi aedificiorum pro arbitrio Pignoratitii possessoris positorum refusionem Proprietarii cogerentur, daretur campus potentioribus praecipue Pignoratitiis Possessoribus Bona ita onerandi, ut sumptuum ejusmodi refusio ipsum Bonorum valorem excederet, adeoque conatu tali Proprietarius a relevatione suae haereditatis in perpetuum etiam facile arceretur...*”

Vö. ZALÁN Kornél, *i.m.*, 80.; GROSSCHMID Béni, *Werböczy. ...*, *i.m.*, 24.

⁵⁹ PT. 244.: „*Impopulationes per Hypothecarium possessorem sumptibus procuratae, aestimari, et beneficiari solent, quia Proprietario cedunt in lucrum haereditatis.*”

S a példák sora még tovább nyújtható.

Az örökös tartományok zálogjogának fejlődését vizsgálva Wesener megfigyelte, hogy a zálogjogok keletkezésének szabályai különösen az ingatlanok elzálogosításánál – elsősorban a helyi-németjogi hatás alatt voltak és fejlődtek, míg a zálogjog anyagi szabályai (zálogsorrendiség, idegen dolog elzálogosítása, alzálog) a recipiált római-közösjogi hatás alatt álltak.⁶¹

Nem felejtve természetesen a magyar nemesi jog sajátosságait, valami hasonlót talán a *Planum Tabulare* zálogjoga alapján is ki lehet majd – természetesen alaposabb vizsgálatok után – mutatni. Rövid fejtegetéseim nem teljesen ingatták meg ezt a reményt. Azonban csak egy korántsem teljességre törekvő rápillantást végezhettem el eddig.

A *Planum* zálogjoga „*belyének megtalálásáboz*” természetesen többfelé meg kell keresni a kapcsolódási pontokat. Megállapítandó az 1724 és 1768 közötti esetleges „*íjításokat*,” pontos összevetésre van szükség, visszafelé legalább Szegedy és Huszty zálogjogi megállapításaival (sőt Werbőczy téziseivel), előfelé pedig az 1795-ös tervezetekkel. A most nem igazán kimutatott, esetleges külső irodalmi hatások tekintetében a korabeli, nálunk elérhető összefoglalások áttekintése is szükséges lehet. A módszer talán érdekes és talán a példák sem tűntek erőltetettnek.

⁶⁰ PT. 249.: „*Pignoratio etiam possessori sumptus in Metales Processus, vel alios, in defensionem quippe Jurium impensi per Proprietarium refundi debent, quia in utilitatem Proprietarii, et stabilimentum Jurium ejusdem erogati sunt, adeoque in beneficium proprietarii cedunt.*” és PT. 600. „*Si Possessor Pignoratitius in Bonis per se titulo pignoris possessis auctore Judice proportionem inducat, Proprietarius tenetur illi occasione reolutionis expensas in talismodi Processum erogatas, refundere; tametsi enim per similem proportionem neford redditus Bonorum aucti non sint, sufficit tamen quod eadem Bona ad legalem ordinem, et regularem possessorii statum redacta habeantur.*”

⁶¹ Gunter WESENER, *Zur Entwicklung des Pfandrechts in den altösterreichischen Ländern* = Festschrift Heinrich Demelius zum 80. Geburtstag: Erlebtes Recht in Geschichte und Gegenwart, Hrsg. Gerhard FROITZ, Werner OGRIS, Wien, 1973, 280.